

EXAMENSARBETE

Hösten 2006

Lärarytbildningen

Sorgearbete i klassrummet

En undersökning av pedagogers arbete med döden i klassrummet

Författare

Jennie Gustafsson

Malin Persson

Handledare

Sinikka Neuhaus

www.hkr.se

Sorgearbete i klassrummet

En undersökning av pedagogers arbete med döden i klassrummet

Abstrakt

Syftet med uppsatsen är att undersöka hur pedagogen kan arbeta förberedande, när något inträffar och efter arbetet med elever i sorgearbetet i anslutning till ett dödsfall. Det är viktigt att redan vid tidig ålder att börja prata om döden och vad den innebär, för att eleverna ska få en förståelse och kunna bearbeta och hantera sorg bättre.

Avsikten med undersökningen var att genom en enkätundersökning få reda på i vilken omfattning sorg och död behandlas i klassrummet och i vilken utsträckning handlingsplaner följs och används. För att få en djupare förståelse av hur pedagoger arbetade gjordes även individuella intervjuer. Undersökningen visar att alla berörda skolor har en handlingsplan men få pedagoger använde sig av den. Det framgår även att pedagogers arbete med sorg förekommer endast vid enstaka tillfällen, de lägger inte någon vikt vid förarbete kring sorg.

Ämnesord: Sorg, döden, handlingsplan, skola, lärarnerspektiv

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	3
2. Syfte	3
3. Pedagogisk relevans	4
4. Disposition	4
5. Forskningsbakgrund	4
5.1 Barns reaktioner i sorg och krissituationer.....	5
5.2 Pedagogens roll i klassen när någon dör	7
5.3 Föräldrar och resten av omgivningen i sorg och krishantering.....	9
5.4 Handlingsplaner	10
5.5 Sammanfattning av litteraturgenomgång	12
5.6 Förslag till fortsatt forskning.....	14
6. Problemprecisering.....	14
7. Metod	14
7.1 Val av metod	15
7.2 Urval.....	15
7.3. Första kontakten med skolorna	15
7.4 Enkäter	16
7.5 Intervjuer	16
8. Resultat.....	16
8.1 Pedagogernas svar på enkäten.....	17
8.2 Så här svarade de intervjuade lärarna.....	18
8.2.1 <i>Har det arbetats något om döden i klassrummet innan dödsfallet inträffade?.....</i>	18
8.2.2 <i>Vad gjorde de intervjuade lärarna direkt efter beskedet om att en elev/förälder -</i>	
<i>syskon till en elev dött?</i>	20
8.2.3 <i>Hur gav pedagogen resten av klassen beskedet?</i>	21
8.2.4 <i>Hur gick pedagogerna vidare med arbetet i klassrummet?</i>	22
9. Diskussion	23
9.1 Metoddiskussion.....	27
10. Pedagogiska tips.....	27
11. Slutsats	28
12. Sammanfattning	27
13. Referensförteckning	29

Bilaga 1: Enkätfrågor

Bilaga 2: Intervjufrågor

1. Inledning

Vi valde att göra vår undersökning på olika skolor i Hässleholms kommun eftersom vi båda kommer från kommunen och vi har båda gått på olika skolor i kommunen.

Undersökningarna utgår från ett lärarperspektiv, hur pedagogen kan arbeta innan ett dödsfall sker och agera när något händer men också bearbetningen efteråt. När vi har varit ute på de olika skolorna har vi förstått att om döden drabbar en elev i klassen, en förälder eller någon nära till en elev eller flera elever är behovet av stöd och kunskap kring området oerhört viktigt. En mental förberedelse och planering före ett dödsfall kan innebära att man klarar av krissituationen mycket bättre än om man endast tar det när det kommer. Detta tar även olika forskare upp. En av dem som trycker mycket på den mentala förberedelsen är Ekvik (1993) Som pedagog gäller det att ligga ett steg före och vara väl förberedd på vad som kan inträffa. På skolorna finns oftast en handlingsplan eller krisplan kring sorgearbete. På Hässleholms kommuns hemsida (www.hassleholm.se) står det att alla skolor och förskolor i kommunen ska ha en beredskap för att kunna hantera krissituationer av olika slag. Detta är ett dokument/handling som varje lärare bör vara välförtrogen med och ha nära till hands. Det är omöjligt att veta när ett dödsfall inträffar och pedagogen bör vid alla tillfällen vara redo och kunna handla snabbt och professionellt med hjälp av handlingsplanen.

Vi anser att det inte bara är pedagogen som behöver vara förberedd, även eleverna måste på ett eller annat sätt få en insikt i vad som kan hända och vad det betyder. Pedagogen behöver därför tala mycket med eleverna och låta dem komma med frågor. Döden bör vara ett känt begrepp och en naturlig del i vardagen, alla ska vi någon gång dö. Det är viktigt som pedagog att låta eleverna vara rädda för döden men också lära de att prata om det. Vi anser att många gånger glömmer läraren för- och efterarbetet. Detta kan göra att eleven inte är beredd på att hantera och bearbeta eventuellt uppkommande situation. Pedagogen måste hjälpa och finnas till hands för eleverna i bearbetningsprocessen och i efterarbetet. Eleverna måste få stöd från pedagogen i skolan men även finnas till hands för hemmet. Skolan kan vara den enda platsen där eleven känner att livet fortsätter

2. Syfte

Syftet med uppsatsen är att vi vill undersöka hur pedagoger i klassrummet kan arbeta med elever i sorg när någon nära dör. Vi valde att fokusera på pedagogerna i årskurs 1-3. Det är viktigt att redan vid tidig ålder börja prata om döden och vad den innebär. På varje skola ska

det finnas handlingsplaner, vi vill se om dessa existerar och om de följs. Undersökningen kommer visa hur arbetet ute i skolorna fungerar och jämföra med aktuell forskning. I undersökningen kommer vi att ta upp olika dödsfall bland olika människor i barnens närhet.

3. Pedagogisk relevans

Alla pedagoger kommer troligen på något sätt stöta på döden och den kris det innebär på något sätt i sin yrkesroll, antingen i sin egen klass eller på skolan. Det kan vara allt från föräldrar som dör till en elev i klassrummet eller en kollega i arbetslaget. För att kunna hantera detta på ett bra sätt och inte gripas av panik är det av stor relevans att man är insatt i ämnet och använder sig av handlingsplanen som ska finnas på skolan. På Hässleholms kommuns hemsida står det tydligt att enligt Lpo94 ska det finnas en handlingsplan på alla skolor och den ska användas men gör den det? Eftersom vi människor är olika, reagerar vi också på olika sätt när någon nära har dött. Därför är det viktigt att ha en grund att stå på när man ska handskas med en sådan situation så man är väl medveten om vad som kan hända och hur de kan reagera. Denna undersökning erbjuder pedagoger en inblick i hur det fungerar ute på skolorna och hur man kan arbeta med elever innan något händer, i sorgen och efterbearbetning.

4. Disposition

I forskningsbakgrunden kommer en genomgång av hur barn reagerar vid sorg och i krissituationer. Det kommer tas upp vilken roll pedagogen, föräldrarna och resten av omgivningen har i arbetet kring sorg. Även handlingsplaner nämns, arbetet kring dessa och hur de fungerar. Enkäter har skickats ut till pedagoger som har årskursen 1-3 på fem olika skolor. Dessa enkäter kommer sedan att analyseras och utifrån enkäterna kommer pedagoger som vi anser kan tillföra viktig fakta till vår undersökning att kontaktas för en eventuell intervju. I den empiriska delen kommer undersökningen redovisas och analyseras. En sammankoppling mellan resultat och teori kommer att tas upp i diskussionen. Efter diskussionen kommer en slutsats av vad som fastställts under arbetet. Vi kommer också att ge pedagogiska tips på skönlitteratur som kan vara bra att använda sig av i klassrummet när man ska prata om döden. I slutet blir det en sammanfattning som avslutar examensarbetet.

5. Forskningsbakgrund

För att förstå och veta hur man ska agera i klassrummet kan det vara bra att ha en aktuell grundläggande faktakunskap om vad forskningen säger kring barns reaktioner när någon nära anhörig dör. Det kan även vara bra att ha kunskap om handlingsplaner samt forskares

slutsatser från deras undersökningar kring pedagogers arbete. Eftersom det kan göra det lättare för pedagogen i sorgearbetet. Nedan introduceras olika forskares resultat samt handlingsplaner, för att placera in vår undersökning i ett forskningssammanhang.

5.1 Barns reaktioner i sorg och krisituationer

Vi gör ett fundamentalt misstag när vi liknar barns erfarenhet av sorg vid den sorg som en vuxen människa känner. Begreppen, språket, för en vuxens sorg räcker inte till för den panik, smärta, skräck, och förvirring som ett sörjande barn känner.

Harris (1996)

Dyregrov & Raundalen (1995) har skrivit en forskningsrapport om barns reaktioner i sorg och de anser att de vuxna har en benägenhet att underskatta barns upplevelser av kriser och katastrofer. Barnen har ofta sett, hört och förstått långt mycket mer än vad den vuxna tror. De är även lätt att de missar hur länge barnet reagerar och att de tolkar elevens sätt att reagera på fel sätt. Många barn försöker skydda sina föräldrar och omgivningen genom att bete sig som vanligt för att inte uppröra dem utan istället skapa en stabilitet i vardagen. Dyregrov & Raundalen (1995) poängterar vikten av en öppen och direkt kommunikation i hemmet. Det är viktigt att faktainformationen om hur det gick till är öppen så att barnen inte behöver gissa vad som hände, det blir lätt fel och förvärrar situationen. Även den känslomässiga kommunikationen måste vara öppen och accepterande, barnen behöver känna sig trygga och säkra i att kunna ställa de frågor de har. Vänner, föräldrar och lärares stöd kan förhindra att barnet känner sig ensam eller går in i en depression.

Gyllensvärd (1997) har tillsammans med Rädda barnen arbetat fram ett hjälpmedel för barn i sorg. De menar att barn och ungdomar är starka när det gäller att klara av krisituationer, förutsatt att de kan dela med sig av upplevelsen med människor de litar på och tycker om. Det är viktigt att omgivningen är beredd på att sorgearbetet kan sträcka sig över en lång period, oftast mycket längre än vad man först tror. Vanliga efterreaktioner är koncentrationssvårigheter, ångest, sömnproblem, lättretlighet m.m. Detta kan pågå flera år efter det att olyckan hänt. Hur barn sörjer och reagerar på en förlust bestäms enligt Gyllensvärd (1997) av en rad olika faktorer.

- Ålder
- Personlighet
- Intellektuell mognad
- Psykisk mognad
- Den utvecklingsfas barnet befinner sig i

- Tidigare starka upplevelser och förluster samt hur dessa har bearbetats
- Vilket stöd barnet får av föräldrar och andra i omgivningen
- Barnets förmåga att uttrycka känslor och tankar
- Stabiliteten och kontinuiteten i familjen

Gyllensvärd (1997)

Gyllensvärd (1997) menar att varje sorg och bearbetning – barns, ungdomars och vuxnas är individuell. Inget barn eller vuxen upplever samma sorg, det kan därför vara svårt att veta hur man ska göra för just en person. Men det finns vissa grundläggande reaktioner som följer ett visst mönster. Gyllensvärd (1997) anser att barn reagerar och tänker olika beroende på vilken ålder de är i. Han delar upp barnen i åldrarna 0-5 år, 5-9 år samt 9-12 år. När barnen är mellan 0-5 år förstår de inte vad döden innebär och de har svårt att förstå orden aldrig och alltid. De färgas av vuxnas känslor och reaktioner utan att själva riktigt förstå dem. Reaktionen på förlusten kommer därför ibland inte förrän de blir äldre och står inför en ny förlust. Dyregrov (1990) menar att barn använder sig av ordet död utan att förstå det. De har svårt att förstå abstrakta föreställningar, ex mamma är hos Jesus, mamma somnade in, mamma har åkt iväg. De vuxna kan känna att det är lindrigare att säga detta än att förklara för dem vad som egentligen har hänt. Men enligt Dyregrov (1990) är barns begrepp i denna ålder väldigt konkreta och de tar det som en sanning och kanske blir rädd när andra i deras närhet åker bort eller somnar på kvällen.

Enligt Gyllensvärd (1997) så tror barn att de kan ändra världen med hjälp av sina tankar. Därför kan barnen när de upplevt en stor sorg bli snälla och lugna. Detta för att de hoppas på att den döda kanske kommer tillbaka om de har uppfört sig bra. Men reaktionen kan även bli tvärtom, barnen blir stökiga och bråkiga. Anledningen till detta kan vara att de känner att allt är deras fel och de förtjänar skällen de får när de bråkar. Dyregrov (1990) menar att ur ett barnpsykologiskt perspektiv har barnen ett ”magiskt tänkande”. De tänker sig själva som centrum för det mesta som sker och därför tar de skulden på sig själva om något dödsfall sker.

I nästa steg 5-9 år menar Gyllensvärd (1997) att barnen börjar ana vad döden innebär. De hoppas fortfarande att den döda kanske kommer tillbaka. Detta kan dock vara ganska skrämmande för många barn. Fantasi, magi och rädsla binds ihop och barnen kan känna sig hotade utan att veta vad de ska göra åt det. Dyregrov (1990) anser att barnen fortfarande behöver konkreta bilder. De kan behöva vara med på de olika sakerna som händer, ex begravning, se gravstenen m.m. Barnen tänker allt mindre på sig själva som världens centrum. De börjar kunna se sin omgivning och kan lättare ta andras perspektiv på händelsen. Men i

den tidiga skolåldern stänger barnen ofta in sig och vill inte prata om det som hänt, för de är rädda att det de tänker är fel eller sårar någon annan. De vanligaste direkta reaktionerna i denna ålder är chock och tvivel men även fruktan, protest och apati är förekommande.

När barnen nått nio års ålder börjar de mer kunna förstå vad det är som egentligen har hänt. Begreppen alltid och för evigt börjar smälta in och de förstår att den döde inte kommer tillbaka och att detta är något som kommer hända alla. Denna ålder är dock svår anser Gyllensvärd (1997) för barnen förstår och ser vad som händer men de har inte kunskapen att hantera upplevelsen.

5.2 Pedagogens roll i klassen när någon dör

Ekvik (1993) anser att om något händer i klassen måste pedagogen först ta hand om sina egna känslor. Trots detta måste pedagogen dessutom finnas till hands för sina elever. För att kunna det måste pedagogen också ha någon att prata med, det är viktigt att pedagogen får tid för sina egna känslor och vågar prata om dem. Om pedagogen inte vågar prata om det som hänt står pedagogen utanför och kan inte hjälpa sina elever som är i behov av hjälp från den som står dem närmst i skolan. Eleverna måste känna att de har en vuxen och gå till men den vuxne kan inte bara stötta hela tiden utan måste själv få påfyllning någonstans. En människa är inte stark bara för att hon går runt och bär på sina känslor utan att prata med någon. Det är tyvärr många som använder sin styrka till att kunna kontrollera sorgen istället för att verkligen sörja det som har hänt.

Ekvik (1993) tar också upp att som hjälp och stöd i arbetet kan man använda experter på området. Skolpsykologen och skolsköterskan är två exempel på experter. Kyrkan som tillhör de kristna kan vara bra att kontakta. Är den drabbade eleven eller elevens föräldrar från någon annan religion kan det vara bra att kontakta deras samfund istället för att få hjälp och information om hur de gör. Ekvik (1993) anser att det är en bra hjälp att ta in experter i klassrummet men pedagogen får aldrig lämna över arbetet till experterna helt och hållet och låta dem ta över. Det är pedagogen som har det ledande ansvaret för sorgearbetet. Pedagogerna är den som känner eleverna bäst och eleverna känner också pedagogerna. De som kommer in i klassen blir främmande personer och kan skapa rädsla. Därför är det viktigt att pedagogen finns med som stöd hela tiden. Det kan vara så att det är pedagogen som är den enda säkerheten som finns på skolan för tillfället. Dessutom är det pedagogen som är den mest kompetenta till att arbeta med barnen i just denna klass.

Enligt Ekvik (1993) är det viktigt att ta vara på elevernas egna initiativ när de kommer till klassrummet. Vill eleverna sitta tysta vid bänken ska detta accepteras och vill de spela musik ska de få göra det. Eleverna ska få leva ut sin sorg på sitt eget sätt. Det enda som pedagogen ska styra över är att det är värdigt och fint för den avlidne. Detta tar också Dyregrov & Raundalen (1995) upp, de anser att det är pedagogen som ska ta tillvara elevernas kreativitet och skaparkraft. Pedagogen ska hjälpa sina elever att uttrycka sin sorg och sina känslor konkret. Arbetet kan hjälpa dem att ordna upp kaotiska tankar och känslor. Alla elever har sin egen historia om hur det har varit sedan deras exempelvis kamrat dog. Det är viktigt att de med pedagogens hjälp får berätta sin egen historia och sätta ord på sina känslor. Det är också viktigt att pedagogen själv berättar sin historia, så att eleverna ser att det är helt acceptabelt att vara ledsen och att de inte är ensamma. Dyregrov & Raundalen (1995) tar också upp klassrumssamtalet som ett viktigt moment i bearbetningen. Eleverna måste få prata om det som har hänt. De måste få prata om sina känslor och få svar på det som de undrar över eller inte förstår. Enligt Dyregrov & Raundalen (1995) ska två pedagoger vara med på samtalet med eleverna i klassen. Pedagogerna ska vara två på grund utav att de ska ha stöd och hjälp av varandra och det är viktigt att det är pedagoger som eleverna känner och har förtroende för.

Dyregrov & Raundalen (1995) anser att det finns olika saker man kan tänka på när man ska informera klassen om vad som har hänt. Det är viktigt att pedagogen pratar med eleverna och berättar vad det verkligen är som har hänt. Pedagogen som ger eleverna beskedet måste vara 100 % säker på att den informationen stämmer och pedagogen måste också veta så pass mycket att frågor och tankar som eleverna har kan besvaras. Det är också viktigt att pedagogen tar hand om elevernas reaktioner och inte bara ignorerar de. Det som är relevant med den här formen av samtal anser Dyregrov & Raundalen (1995) är att eleverna känner sig trygga i situationen. De ska känna sig trygga i klassrummet. De ska veta att det som sägs där inne kommer ingen att sprida vidare och det gäller såväl pedagogen som eleverna. Eleverna ska inte heller känna rädsla för att bli kritiserade för sina tankar och funderingar. Det som är viktigt är att ingen ska behöva känna att de måste prata om de inte vill. Det ska accepteras om en elev bara vill sitta tyst och lyssna. Detta är enligt Dyregrov & Raundalen (1995) pedagogens uppgift och se till att det blir så bra som möjligt och ingen ska behöva känna sig rädd eller må dåligt efteråt. Ekvik (1993) tar också upp vikten av hur viktigt det är att barnen hela tiden får vara med i processen och att man förklarar för dem vad som händer. Om eleverna får för den avlidnes föräldrar är det bra om alla i klassen kan vara med på

begravningen. I detta har pedagogen en stor roll. Om eleverna ska få vara med på begravningen måste pedagogen berätta för eleverna hur det går till och hur det kommer att se ut på begravningen. Dyregrov & Raundalen (1995) tar upp att i sorgearbetet är det många elever som vill besöka hemmet till den avlidne. Detta kan vara jobbigt för de kvarlevande och för att bespara dem flera telefonsamtal kan det vara bäst om pedagogen ringer och pratar med föräldrarna, för att bestämma tid och hur det ska gå till.

Dyregrov (1990) tar även upp olika saker som man kan tänka på som pedagog när man ska berätta om ett dödsfall för en enskild elev. Den som berättar ska vara någon eleven litar på och känner. Innan pedagogen berättar ska hon eller han ha tagit reda på så pass mycket information om det som inträffat att pedagogen kan svara på de frågor som eleven kanske kommer och ställa. Platsen som pedagogen väljer att berätta på ska vara en plats där man inte blir störd. Pedagogen ska berätta händelsen öppet men med en viss mental förberedelse. Läraren ska inte vänta med att berätta till skoldagens slut och det ska finnas tid att vara med eleven efter det att pedagogen berättat. De reaktioner som kommer ska kunna få sitt utlopp. Fraserna ”det kommer att ordna” sig eller ”tiden läker alla sår” är strängt förbjuden.

Dyregrov (1990) menar att dem orden är förbjudna på grund utav att om man säger till en elev tätt det kommer att ordna sig förlöjligar man elevens känslor och man inte tar elevens reaktioner på allvar. Det är viktigt att eleven får känna att känslorna som kommer är helt ok och det är den eleven som har blivit drabbad som är i fokus. Kroppskontakten kan vara viktig men om eleven inte vill ska detta respekteras. Efter det att eleven fått ett sådant besked får den aldrig lämnas ensam. Om möjligt ska pedagogen försöka få någon vuxen att hämta eleven på skolan. Om det är en förälder till en elev bör de andra i klassen så snart som möjligt få reda på vad som hänt men detta ska ske i samråd med eleven och den andre föräldern eller någon annan vuxen som står eleven nära i familjen.

5.3 Föräldrar och resten av omgivningen i sorg och krishantering

Ekvik (1993) anser att när något händer i klassen är det bra om det finns möjlighet att samla alla föräldrarna till ett möte så fort som möjligt. När det händer ett dödsfall sprids det väldigt fort rykten och alla har antagligen redan hört det som hänt via ryktesvägen, därför är det viktigt att alla träffas och får samma information. Med respekt för den avlidne och mot de anhöriga är det viktigt att skolan säger till alla föräldrarna att om man har funderingar så ska man fråga och inte prata om det med andra så att det uppkommer en massa osanna rykten. På föräldramötet kan man passa på att berätta för föräldrarna hur lärarna tillsammans med

rektorn kommer att arbeta med eleverna. Ekvik (1993) tar upp hur viktigt det är att det finns en öppen dialog mellan pedagogen och föräldrarna så att de kan hjälpas åt att hjälpa eleverna på bästa sätt. Ett exempel på detta är att pedagogen kan med hjälp av föräldrarna få reda på hur eleverna reagerar på hemmaplan och föräldrarna kan få reda på om barnet reagerar annorlunda i skolan och kan då tillsammans på bästa sätt hjälpa eleverna i sorgearbetet.

Enligt Ekvik (1993) är kontakten med den avlidnes föräldrar jätteviktig. Som pedagog är man en av de vuxna som har träffat barnet mest. Därför kan pedagogen vara till stort stöd för familjen och samtidigt få eget stöd i sin sorg. Ekvik (1993) menar att genom hemmet kan pedagogen få reda på hur föräldrarna vill att skolan ska agera och hur begravningen är tänkt. Det är viktigt att pedagogen är tillmötesgående och tar familjens önskan på allvar. Alla föräldrar reagerar olika. Några vill att allt ska gå lugnt tillväga utan någon större anmärkning, andra vill ha kistan hemma där alla får komma och ta ett sista farväl medan andra inget hellre vill än att prata om sitt barn som inte längre är hos dem. Därför måste pedagogen vara lyhörd på hur föräldrarna vill ha det.

Dyregrov & Raundalen (1995) tar också upp hur viktig föräldrakontakten är när något har hänt på skolan. Om någon elev i klassen har avlidit är det av största vikt att pedagogen tar kontakt med föräldrarna direkt och inte väntar tills det har gått så lång tid att det känns onaturligt att ta kontakt med föräldrarna. Enligt Dyregrov & Raundalen är det många pedagoger som inte vågar ta kontakt med föräldrarna på grund utav att de inte vet vad de ska säga eller att de är rädda för att lägga mer press på föräldrarna som redan går igenom ett "helvete". Raundalen & Dyregrov (1995) har frågat 46 föräldrar till avlidna barn om de ville att pedagogen skulle komma hem och besöka hemmet. Alla föräldrarna var överens om att de uppskattade pedagogens besök både innan och efter begravningen.

5.4 Handlingsplaner i skolan

Är skolan eller delar av skolan i kris skall elever, föräldrar och personal veta att skolan aktivt försöker lösa den. Den vetenskapen skapar en trygghet för alla.
handlingsplan Hässleholm, Västerskolan
(www.hassleholmskommun.se)

Enligt Lpo94 ska en handlingsplan finnas på alla skolor. En handlingsplan är ett dokument eller ett kompendie som tar upp hur man ska gå tillväga vid exempelvis ett dödsfall på skolan. När exempelvis ett dödsfall på skolan inträffar drabbas säkerligen alla av chock och därför kan det vara skönt att ha ett dokument som berättar till punkt och prickar hur man ska gå

tillväga. I detta dokument finns det bl.a. telefonnummer som kan behövas t.ex. står där alla nummer till elevernas föräldrar, rektorns nummer, psykologens nummer osv. Boge & Dige (2005) tar upp en viktig poäng med handlingsplanen. De menar att handlingsplanen ska finnas på skolorna för att man med den kan se till att all relevant information når fram till de personer som behöver den när något inträffar på skolan. Boge & Dige (2005) tar också upp att ofta är det så att ny utexaminerade pedagoger inte har fått lära sig i utbildningen hur man tar hand om eleverna i sorg. Därför kan en handlingsplan vara till stor hjälp. Det är viktigt att man har ett bra samarbete med föräldrarna. Föräldrarna till eleverna ska veta hur handlingsplanen ser ut och de ska veta hur man arbetar med deras barn. Om föräldrarna är insatta i arbetet blir det lättare att få reda på hur barnens familjesituation ser ut och utifrån den kunna stötta eleverna. Det är relevant att samarbetet med föräldrarna fungerar för elevernas välmående. Dyregrov & Raundalen (1995) tar också upp om handlingsplaner i skolan. De anser att en handlingsplan är en plan och en vägledning om vilka åtgärder som finns att sätta in i arbetet. En handlingsplan ska vara utformad innan något händer på skolan.

När olyckan exempelvis ett dödsfall väl är framme är det för sent att börja arbeta på en handlingsplan. Planen ska vara väl genomarbetad och all personal ska känna till den. Den ska vara utarbetad i detalj så att man inte ska behöva tänka så mycket utan kunna utgå ifrån att den är uppdaterad på alla telefonnummer man behöver och informationen som står där ska vara det senaste så att man inte står helt handfallen när något väl har hänt. Dyregrov & Raundalen (1995) menar att många saker kan kännas självklara men när olyckan väl är framme tänker man inte klart och de mest självklara sakerna är inte så självklara längre. Dyregrov & Raundalen (1995) tar upp att tyvärr är det så att handlingsplanen inte används i skolorna i den utsträckning som den borde göra. Pedagogerna i skolorna tar inte till sig att eleverna förstår mer än vad vuxna tror. Vuxna tror att barn glömmer fort. Detta måste göras något åt. Eleverna måste få hjälp när exempel ett dödsfall inträffar. Därför måste handlingsplanen finnas i skolorna. Dyregrov (1990) tar också upp hur viktigt det är att en handlingsplan verkligen finns på skolorna. Det som kan få pedagogerna till att utforma en sådan handlingsplan kan vara en temadag. Ett bra ämne på en temadag kan vara barn och död. Något som Dyregrov (1990) anser vara bra är att man låter en speciell grupp pedagoger fördjupa sina kunskaper inom området och de kan sedan fungera som resurspersoner för resten av pedagogerna på skolan. Dyregrov & Raundalen (1995) menar att vilka åtgärder som ska sättas in beror helt och hållet på vad det är som har hänt. Om det är t.ex. en förälder till en elev som dött kräver detta mindre insatser i klassen än om det är en elev i klassen som dött.

Om det är en elev som dött på skolan kan detta innebära att handlingsplanen även måste användas i andra klasser. När man använder sig av handlingsplanen måste man följa upp den och inte bara släppa den efter exempelvis en vecka. Eftersom eleverna sorg inte går över på bara ett par dagar utan eleverna behöver prata om detta ett tag framöver och då finns handlingsplanen som ett stöd för pedagogen. Handlingsplanen ska också enligt Dyregrov & Raundalen (1995) utvärderas efter varje användande. Då ska man ta reda på hur den har fungerat behövs något läggas till eller tas bort och vad har fungerat bra. Detta behövs så att den är aktuell om något annat skulle hända på skolan. Dyregrov & Raundalen (1995) tar upp hur man kan tänka när man ska utforma en handlingsplan. Det är viktigt att det finns en krisgrupp på skolan. I den ska det finnas

- Två lärare
- Skolkurator
- En representant från skolhälsovården
- Skolans rektor

Dyregrov & Raundalen (1995)

Om dessa personer finns i en grupp anser Dyregrov & Raundalen (1995) att det bästa resultatet uppnås. Eftersom då beitter grupper väldigt många olika erfarenheter och kunskaper och den bästa handlingsplanen kan tas fram. Det ska också finnas en väl utarbetad kontakt med BUP (Barn- och ungdomspsykiatrisk mottagning) som man kan kontakta när något händer. Listan med olika telefonnummer måste ofta ses över och uppgraderas så att när olyckan är framme kan man vara säker på att det är gällande telefonnummer som står på listan. Viktiga nummer som ska vara med på listan är framför allt telefonnummer till elevernas föräldrar. Alla i personalen ska veta vad som är deras uppgift när något händer. Personalen ska veta vem det är som t.ex. ska skaffa information, vem ska kontakta resten av personalen, underrätta resten av familjen om dödsfallet och vem ska ta hand om media. Det är viktigt att pedagogen som har den drabbade klassen inte tar på sig allt utan att alla pedagoger i lärarlaget hjälps åt. Det ska på lärarrummet finnas litteratur som pedagogerna har tillgång till och även skönlitteratur som pedagogerna kan använda i sina klassrum.

5.5 Sammanfattning av litteraturgenomgång

För att förstå litteraturen på ett bättre sätt valdes att göra en sammanfattning av alla de forskare som tagits upp i undersökningen.

Det har forskat mycket om barns känslor i de yngre åldrarna från 0-12 och hur barn reagerar i en situation där någon nära dör eller en klasskamrat har dött. Hur ett barn eller elev reagerar beror helt på åldern och var i livet de befinner sig. Vuxna har en benägenhet att underskatta

barnsupplevelser av kriser och katastrofer. Barnen har oftast hört mycket mer och förstått mer än vad de vuxna tror. Vuxna missar ofta hur länge barnet reagerar och de tolkar barnets reaktion alldeles fel. Det har forskats mycket om hur viktigt det är att faktainformationen som eleverna får om dödsfallet ska vara öppen så att barnen inte behöver gissa vad som har hänt. Om barnet gissar kan detta leda till att det blir fel och kan då istället förvärra situationen. I undersökningen vi tagit del av har det visat sig att om eleven har många nära sig som de litar på och tycker om kan detta hjälpa dem att inte hamna i en depression. Det har även undersökts vad det är som bestämmer hur ett barn sörjer. Det som forskare kommit fram till är att det kan vara ålder, personligheten, var i utvecklingen barnet befinner sig i, hur tidigare upplevelser har bearbetats, stabiliteten i familjen och barnets förmåga att kunna uttrycka sina känslor och tankar. Det har också undersökts hur pedagogen i klassen ska agera i de yngre klasserna när ett dödsfall inträffar.

Det talas om hur viktigt det är att pedagogen pratar med klassen innan ett dödsfall sker. Det ska alltså finnas ett så kallat förarbete och eleverna ska vara delaktiga i processen när det väl händer något och till sist ska det finnas ett efterarbete. Alla eleverna ska känna att det finns ett stöd hos pedagogen. Det har också undersökts mycket om hur handlingsplanen ska se ut och hur viktig den är i skolan. Alla forskare är överens om att pedagogen inte ska ta på sig allt ansvar själv med en klass som har drabbats av sorg i form av ett dödsfall. Experterna så som kuratorn och skolsköterskan är ett bra hjälpmedel att ta in i klassen som stöd.

I forskningsresultat som vi tagit del av har det lagts stor vikt på samtalet i klassen. Forskare menar att det är pedagogen som ska se till att eleverna får prata om sina känslor och vara kreativa så eleverna får utlopp för alla känslor som uppkommit. Forskningen menar att pedagogen måste vara 100 % säker på sin sak och kunna besvara eventuella frågor som eleverna ställer. Elevernas känslor och reaktioner måste bli omhändertagna så de känner sig trygga. Detta menar forskare gäller elever i grupp och när man ger ett enskilt besked till en elev. Det har också undersökts hur föräldrar kontakten ska tas om hand på bästa sätt. Om det händer något ska alla föräldrar i klassen kontaktas så att alla får samma information. Föräldrarna ska veta hur skolan tänker fortsätta arbetet med deras barn. Det är också pedagogen som ska ta upp kontakten med familjen till den avlidne. Pedagogen ska prata med familjen om hur de vill ha det. Forskare har frågat ett antal föräldrar som förlorat ett barn om hur de kände det när läraren tog kontakt. Alla föräldrarna är överens om att de uppskattade att läraren kontaktade de.

Det har forskats mycket om handlingsplanerna som finns på skolorna. Både hur de ska se ut och om de används. Forskning visar att pedagogerna vet om att den finns men den används inte i den utsträckning som den borde. Forskare menar att handlingsplanen ska vara en plan och handledning när något händer och den ska vara anpassad för varje skolas behov. När olyckan är framme är det för sent att börja utarbeta en handlingsplan.

5.6 Förslag till fortsatt forskning

Tidigare i vår undersökning har vi tagit upp hur barn reagerar i olika åldrar från 0-12 men inte någonstans har vi kunnat hitta forskning som tar upp hur barn efter 12 års ålder reagerar och hur pedagogen ska kunna vara till stöd för dessa elever. Det finns väldigt mycket om hur yngre barn reagerar och sen finns det ett kort avsnitt om hur lite äldre barn reagerar men sen går det direkt över till hur vuxna kan reagera. Detta tycker vi borde utökas så att pedagogen som har dessa elever också ska kunna få hjälp och stöd. Bara för att de är äldre betyder inte det att de kan klara sorgearbetet själv. I forskningsrapporter tar forskare upp att handlingsplanen inte används i den utsträckning den borde. Vi skulle vilja att det görs fler undersökningar i skolan om varför de inte används och hur man ska göra så pedagogerna använder dem.

6. Problemprecisering

För att få kunskap om hur arbetet kring sorg och krishantering ser ut på de olika skolorna behöver en del frågor besvaras. Litteraturen och forskningen har gett den grundläggande kunskapen om hur barn reagerar och hur det kan fungera ute på skolorna. För att uppsatsens syfte skall uppnås måste dessa frågor besvaras:

- Hur arbetar pedagogen?
- Finns det ett bättre sätt än något annat när det gäller ett dödsfall i elevens närhet?
- Finns handlingsplanerna i praktiken och används de?
- Vilka faktorer är styrande för hur pedagogen arbetar?

7. Metod

För att få reda på hur pedagoger arbetar med sorg och om det finns handlingsplaner som används, använde vi oss av en kvantitativ undersökningsmetod. Vi gjorde enkäter som sedan delades ut till pedagoger ute på olika skolor i kommunen. Dessa skolor valdes slumpmässigt

ut. För att få en djupare förståelse över hur arbetet med sorg genomfördes och tankarna bakom arbetet, så gjorde vi även individuella intervjuer med 4 verksamma pedagoger. Dessa valdes ut utifrån hur de hade svarat på enkäterna. Vi ansåg att det de hade svarat var relevant för vår undersökning. Undersökningsmetoden här var kvalitativ.

7.1 Val av metod

Syftet med uppsatsen var att vi på en lokalnivå ville veta hur de arbetar med döden och sorg ute på skolorna. Vi ville ha övergripande information men även gå djupare ner i vissa frågor därför gjorde vi en enkätundersökning och sedan utifrån dessa valdes pedagoger ut för individuella intervjuer. Vi valde att göra en kvantitativ enkätundersökning enligt Denscombe (2000) definition i forskningshandboken. Syftet var att få en översikt på hur pedagoger ute på skolorna arbetar med döden och sorg i klassrummet, om de arbetar förebyggande eller endast när något har hänt. Vår förhoppning var att få kunskap om de arbetade med sorg i klassrummet med hjälp av en enkätundersökning (bilaga 1). Resultatet från dessa skulle ligga till grund för de individuella intervjuerna (bilaga 2), även ge en överblick på hur arbetet på skolorna fungerade. För att få ett kvalitativt resultat genomfördes intervjuer. Vi valde att göra en så kallad semistrukturerad intervju (Denscombe, 2000). Med detta innebär att vi hade bestämda frågor och ämnen som skulle behandlas men vi var öppna för i vilken ordning och hur de skulle ställas. Genom att göra en semistrukturerad intervju så kan den intervjuade utveckla sina tankar och idéer djupare. Svaren är öppna för deras synpunkter och intervjun styrs lite åt det hållet vars svar ges. Genomförandet av intervjuerna skedde individuellt för att undvika att pedagogerna påverkades av varandra. Syftet var att få ut den enskilde pedagogens tankar kring sorgearbetet i klassrummet utifrån deras erfarenhet.

7.2 Urval

Den kommun som låg till grund för undersökningen valdes utifrån sitt geografiska läge och för att vi har personliga kopplingar till denna kommun. En av oss har tidigare gått på en av dessa skolor och vi har även haft praktik på någon av dem. På detta sätt kunde undersökningen genomföras rent praktiskt. Kommunen har ca 25 000 invånare. Tre av de valda skolorna ligger inne i centralorten och har mellan 200-600 elever. De andra två skolorna ligger utanför staden, en i en mindre by och den andra i ett litet samhälle. På skolorna fick alla pedagoger för årskurs 1-3 möjlighet att fylla i enkäten.

7.3 Första kontakten med skolorna

När vi hade valt vilka skolor vi skulle kontakta började vi med att kontakta rektorerna via telefon på de olika skolorna. Vi kom överens med de att vi skulle skicka ut enkäten via mail.

Rektorerna vill att vi skulle skriva om syftet med vårt examensarbete och bifoga enkäten, sedan skulle de lämna ut den till berörda lärare. Vi bestämde att pedagogerna skulle få en vecka på sig och sedan skulle vi komma ut och hämta enkäterna. Utifrån svaren från enkäten valde vi ut pedagoger till intervju. Valet av pedagoger bestämdes utifrån vad de svarat på enkäterna, de vi ansåg ha mycket kunskap och erfarenheter av ämnet valdes ut. Vi kände att de kunde bidra med mycket information till vårt examensarbete. Syftet var att få en så varierad grund som möjligt för att få ut så många tankar kring arbetet med sorg. När det blev dags för intervjuerna kontaktade vi den berörda läraren och frågade när det passade för intervjun. Var vi skulle träffas och vilken tid fick pedagogen själv bestämma eftersom vi visste att alla var upptagna i utvecklingssamtal.

7.4 Enkäter

Totalt lämnades 25 st enkäter till 5 st skolor. En vecka fick pedagogerna på sig innan vi hämtade dem. Av dem 25 st enkäterna återlämnades 20 st, vilket ger en svarsfrekvens på 80 %. Alla skolorna är representerade. Enkäterna lästes igenom och sammanställdes och efter det kontaktades olika pedagoger på skolorna.

7.5 Intervjuer

Totalt intervjuade vi 4 pedagoger. Alla skolor är representerade. Intervjun varade från ca 30 minuter till ca 60 minuter. Lärarna hade i förväg fått ut intervjufrågorna för att de skulle fundera på sina svar. Vi ville också ge pedagogerna en chans att kunna diskutera med sina kolleger för att komma på saker som de kanske inte mindes och pedagogerna kunde också förbereda sig mentalt på frågorna så att det inte blev lika jobbigt att prata om det när det väl blev intervjutillfället. Vi spelade in intervjuerna på band för att undvika att felcitera pedagogerna. Därefter skrevs intervjuerna ut ordagrant och vi använde detta sedan som underlag för vår studie.

8. Resultat

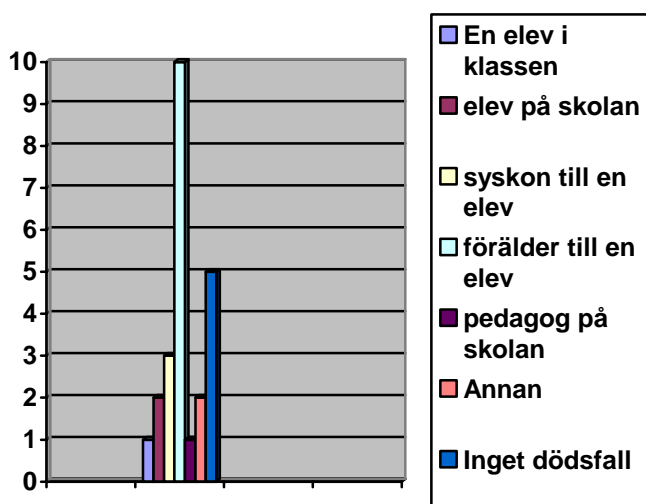
Alla lärare som blev intervjuade hade en sak gemensamt och det var att de lade stor vikt vid att prata. Men det var inte alla som arbetade med samtal kring döden i klassrummet när det väl hänt ett dödsfall. Lärarna menade att elever, personal och föräldrar till eleverna måste få prata av sig om det som hänt. Samtidigt anser alla pedagoger att man måste hjälpas åt, man får aldrig ta på sig allt själv. Lärare A som vi intervjuade hade inte varit med om något dödsfall i klassen, utan det var en förälder till en elev som hade dött. Dödsfall i klassen hade inte heller lärare B varit med om, utan det var även där en förälder. Lärare C hade varit med om att det

var 2 syskon till en elev som hade dött samt en förälder till en annan elev. Lärare D hade inte heller varit med om att en elev i klassen hade dött utan även i detta fall var det en elevs förälder som hade dött.

8.1 Pedagogernas svar på enkäten

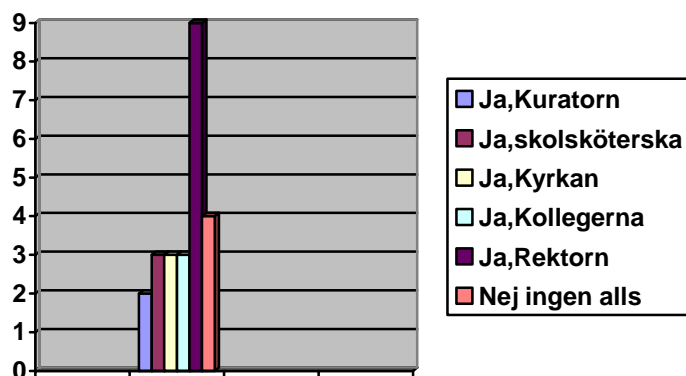
50 enkäter skickades ut till 5 olika skolor i kommunen. Skolorna som mottog enkäterna var pedagoger i klasserna 1-3. Av dessa 50 enkäter fick vi tillbaka 48 %. 100 % av alla pedagogerna som svarade på enkäten är kvinnor. För att komma direkt in på det vi ville få reda på, ställde vi första frågan rakt på sak.

Har du varit med om något dödsfall i anslutning till er klass?

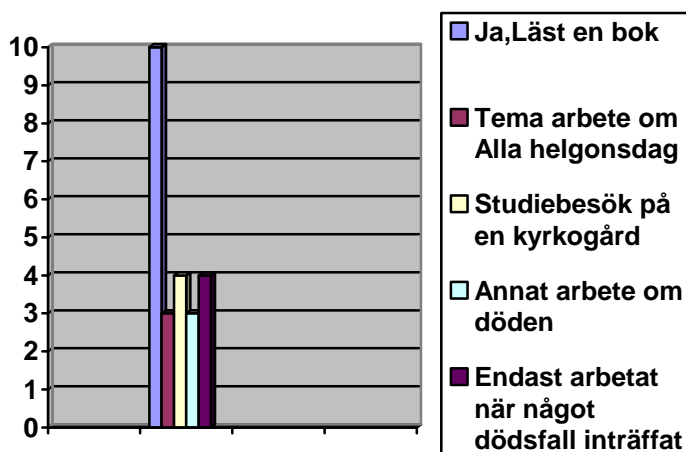
Det var en ganska stor del av alla pedagogerna som varit med ett dödsfall i anslutning till klassen. Det var 70 % av pedagogerna som svarade på enkäten som hade varit med om ett dödsfall i klassen på något sätt. Det kunde vara allt från en elev i klassen till en morfar som dött. 41 % av alla pedagogerna som hade svarat att de varit med om ett dödsfall i anslutning till klassen hade varit med om att en förälder till en elev dött. 29 % av pedagogerna som svarat hade inte varit med om något dödsfall i klassen alls.

Fick du hjälp av någon på skolan med sorgarbetet i klassrummet?

83 % av de lärarna som varit med om något dödsfall i samband med klassen har fått hjälp av någon i arbetet med eleverna i klassrummet. Den person som pedagogerna tyckte hade ställt upp mest när något verkligen hände var skolsköterskan. 100 % av alla lärarna som svarat på enkäten vet att det finns handlingsplan på skolan för sorgarbetet när ett dödsfall inträffar.

Har du arbetat förebyggande i klassrummet innan något hände?

Av de enkäterna som vi fick in är det 83 % som har arbetat i klassrummet om döden. Både i form av att läsa en bok till att göra studiebesök på en kyrkogård. 16 % av alla pedagoger som svarat har inte gjort något arbete om döden i klassrummet över huvudtaget förrän ett dödsfall har inträffat. De flesta lärarna har läst en bok i klassrummet som tar upp ämnet.

8.2 Så här svarade de intervjuade lärarna

8.2.1 Har det arbetats något om döden i klassrummet innan dödsfallet inträffade?

Lärare A hade arbetat om döden när det var Alla helgons dag. De pratade om varför man tänder ljus på gravarna och eleverna fick fråga om det var något som de funderar på. De tog

även upp och pratade om döden om någon elev frågade. Lärare A anser att det ska vara på elevernas villkor. Om de vill prata om det ska man göra det.

Lärare B jobbar regelbundet med döden. Hon anser att det är viktigt att eleverna får prata om döden och vad de förknippar med döden. De får i samband med lektionen lära sig att sätta ord på sina känslor. Lärare B menar att det kommer och hjälpa eleverna den dagen något händer om man pratar regelbundet om döden och känslorna runt omkring. Lärare B säger också att många elever är rädda för döden och förstår inte vad det innebär men genom att prata med jämnåriga kamrater i klassen kan det hjälpa dem att förstå vad det innebär.

Lärare C har arbetat med döden i klassrummet när eleverna frågar om något speciellt som handlar om döden och när det är alla helgons dag. På alla helgons dag går klassen tillsammans ner till kyrkogården. Både för att titta på gravsmäckningen och för att titta på gravstenarna. Lärare C anser att genom att titta på gravstenarna lär sig eleverna samtidigt om sin hembygd. Lärare C påpekar också att det är viktigt att när man pratar om döden med eleverna är det viktigt att poängtera att när man är död kommer man aldrig mer tillbaka till livet här på jorden. Lärare C menar att elever idag kollar alldeles för mycket på filmer, där de döda kommer tillbaka. Lärare C anser också att det är väldigt viktigt att pedagogen måste veta lite om varje religion som finns representerad i klassen. Alla elever ska känna att de blir sedda.

Lärare D har nästan aldrig pratat med sina elever om döden. Det enda som har gjorts i klassen är att en bok om döden har lästs i klassrummet som en högläsningbok.

8.2.1.1 Likheter och skillnader

Lärare A och Lärare C har ungefär samma syn på hur döden ska tas upp i klassrummet i ett förebyggande syfte. De arbetar båda kring Alla helgons dag, går till kyrkogårdar och pratar om varför man tänder ljus på gravarna. Lärare A anser att det är viktigt att prata om döden, speciellt när någon elev frågar något kring det. De lärare som skiljer sig mest är lärare B och lärare D. Lärare B arbetar regelbundet med döden i klassrummet, de pratar om döden och sätter ord på sina känslor. Läraren anser att detta kommer hjälpa eleverna om det händer något. Lärare D däremot talar aldrig om döden, det enda som tagits upp i klassrummet är en högläsningbok som berörde ämnet.

8.2.2 Vad gjorde de intervjuade lärarna direkt efter beskedet om att en elev/förälder - syskon till en elev dött?

Lärare A svarade att beskedet kom av mammans bror. Han berättade vad det var som hade hänt. Mamman till en elev hade varit sjuk men ingen hade riktigt vetat hur allvarligt det var. Ingen hade fått klara besked från hemmet. Direkt efter beskedet att mamman till en elev i klassen dött var väldigt suddigt. Det var en stor chock även om lärare A visste att mamman var sjuk. Lärare A fick beskedet på en söndag och samma kväll ringde hon till en annan lärare i arbetslaget för att berätta vad det var som hade hänt. Läraren i arbetslaget kände också eleven.

Lärare A tillsammans med den andre läraren bestämde att inget mer kunde göras förrän de kom till skolan på måndag.

Lärare B fick beskedet att en Pappa till en elev dött i en olycka på en söndag kväll. Beskedet kom från elevens mormor. Lärare B ringde till resten av lärarna i arbetslaget och informerade vad det var som hade hänt. Lärare B letade också fram skolans handlingsplan för att se vad där stod om föräldrars dödsfall och om det gick att använda den som stöd.

Lärare C fick beskedet på sportlovet. Det var mamman till en elev i klassen som ringde och berättade att ett syskon till en elev hade dött. Detta hade hänt under ett sportlov. När skolan började igen var inte eleven med. Pedagogen som fått beskedet pratade med sina kolleger om hur de skulle gå till väga och föräldrarna var väldigt öppna och berättade vad de ville skulle göras. Under denna period fanns det ännu ingen handlingsplan utarbetad än så lärare C använde sig mycket av ”sunt förnuft och med mänsklighet”.

Lärare D fick beskedet av systemen till en elevs mamma. Hon berättade att elevens mamma dött på natten. Pappan i familjen ville inte ha skolans inblandning över huvudtaget. Lärare D blev chockad över beskedet. Hon visste att mamman varit sjuk men inte att det hade varit livshotande. Lärare D pratade med sina kolleger och alla var chockade. Lärare D försökte få tag i pappan igen innan skolan började men han vill inte prata om det och han ville inte att det skulle pratas om det i klassrummet.

8.2.2.1 Likheter och skillnader

Samtliga lärare tog direkt kontakt med sina kollegor och berättade vad som hänt. Lärare A samt lärare B fick reda på beskedet en söndagskväll. Lärare A bestämde sig tillsammans med sin kollega att det inte fanns något att göra förrän de kom till skolan på måndagen. Lärare B

däremot letade direkt fram handlingsplanen för deras skola och gick igenom den för att se om det fanns något stöd och råd till hjälp. Lärare C som fick reda på beskedet under ett lov fick använda sig av sitt förnuft och mänsklighet eftersom det inte utarbetats någon handlingsplan till den skolan än. Lärare D koncentrerade sig på att samtala med hemmet till den drabbade eleven, men använde sig inte av någon handlingsplan.

8.2.3 Hur gav pedagogen resten av klassen beskedet?

Lärare A berättade om beskedet i klassrummet när eleven inte var med. Många elever kände mamman och visste redan vad det var som hänt, eftersom de var vänner med eleven och föräldrarna kände varandra. Lärare A berättade vad det var som hänt för klassen och förklarade att ”Mia” inte skulle vara i skolan på ett tag och att man skulle ha förståelse för om Mia var ledsen i skolan. Ibland kunde hon vara ledsen men ibland kunde kanske Mia skratta och det skulle man låta henne göra.

Lärare B hade pratat med mamman till eleven och frågat hur hon ville ha det. Mamman kom till lärarrummet och berättade gråtande för lärarna vad som hänt och hur hon ville att arbetet skulle fortsätta. Lärare B berättade i klassrummet vad som hänt medan mamman och eleven satt i lärarrummet. När lärare B berättade fick eleverna ställa frågor om de undrade över något. I detta skede anser Lärare B att det är viktigt att man håller koll på de elever som tidigare har förlorat farmor, farfar eller kanske någon annan som tidigare förlorat en förälder. Det kan riva upp mycket känslor hos de andra eleverna i klassen.

Lärare C berättade för resten av klassen när eleven inte var med även om nästan alla redan visste vad som hänt. Mamman till eleven var och berättade varför deras klasskamrat inte var i skolan och hon var jättestark hela tiden och var nästan som ett stöd till pedagogen. Båda föräldrarna berättade hur de ville ha det och var väldigt öppna under hela processen.

Lärare D kunde inte ge så mycket besked i klassrummet till de andra eftersom pappan inte ville. Som tur var visste eleverna det redan och de frågade. Lärare D menar att som pedagog måste man svara på barnsfrågor och vi pratade om döden i allmänhet. Det var första gången döden verkligen var uppe till diskussion. Detta var jätteskönt ansåg lärare D både för ens egen skull och för elevernas. Det märktes tydligt.

8.2.3.1 Likheter och skillnader

Samtliga lärare ger beskedet till klassen när den berörda eleven inte var med. Lärare A var noga med att berätta hur eleven kanske mådde när den kom tillbaka i klassen och förklarade olika reaktioner eleven kunde ha. Lärare B prioriterade att fokusera på reaktioner eleverna visade, beskedet kunde riva upp tidigare sår hos eleverna. Lärare C fick stor hjälp av föräldrarna, de kom till klassen och berättade och förklarade. Medan lärare Ds förälder till den berörda eleven slött sig och ville inte prata om vad som hänt.

8.2.4 Hur gick pedagogerna vidare med arbetet i klassrummet

Lärare A hade inte tänkt så mycket på hur de skulle gå vidare med arbetet. När eleverna pratade om det togs det upp och de pratade om döden. Lärare A berättade att det flöt ut mer och mer och till sist nämndes det inte alls. Lärare A ansåg att om eleven var ledsen så kom eleven själv och berättade det eller någon vuxen som stod eleven nära. Lärare A hade kontakt med hemmet i början men inte senare för lärare A ansåg att om hemmet ville något så tog de kontakt med skolan.

Lärare B engagerade sig mycket i efterarbetet. Lärare B ansåg detta vara en viktig del i processen. Inte bara för eleven som var drabbad utan även för resten av klassen. Även om eleverna i klassen inte sa något så hade det säkert dragit upp mycket hos dem också. De hade kanske förlorat mormor/morfar, farmor/farfar eller något djur och när detta sedan kom upp var det många känslor som kom tillbaka och behövde bearbetas och pratas om. När begravningen för elevens pappa var hade klassen fönstret öppet i klassrummet så att de kunde höra kyrkklockorna. När de hörde dem tänkte de på sin klasskamrat som skulle begrava sin pappa. Efter en tid var även klassen tillsammans med eleven och ”hälsade på” pappan. Lärare B lät eleverna prata hur länge de vill om ämnet och hade de frågor så pratade de alltid och redade upp dem så att alla förstod och kunde gå vidare. Lärare B strök också Farsdag. Det gjordes aldrig något i klassen till Farsdag eftersom alla inte hade någon pappa. Detta hade lärare B gjort i samråd med klassen och alla tyckte att det var det bästa. Lärare B hade också kontakt med hemmet till eleven som förlorat sin pappa för att få veta hur det fungerade hemma och om det fanns något som hemmet ville att skolan skulle göra.

Lärare C kände att detta var en viktig process. Det var viktigt att alla elever fick prata om det som hänt, för många elever kände även det avlidna syskonet. Lärare C fortsatte arbetet genom att göra saker. Skolarbetet fortsatte men skolan anordnade också picknick dagar i skogen. Ute i skogen kunde eleverna få prata med pedagogerna ensamma om de ville. Skolsköterskan

lånade ihop böcker så att pedagogerna kunde få handledning på hur de skulle göra och själva få stöd någonstans ifrån. Skolsköterskan tog även hand om de eleverna som behövde få prata av sig. Alla elever som kände syskonet eller familjen var välkomna på begravningen. Föräldrarna tackade alla som kom och var med skolan i hela processen.

Lärare D kunde egentligen inte gå vidare med detta. Pappan svarade inte på telefonsamtal. Det enda lärare D kunde göra var att prata allmänt om döden och försöka så gott det gick svara på elevernas frågor. En dag kom eleven till skolan och när lärare D frågade vad han gjorde i skolan eftersom hon visste att mamman skulle begravas denna dag. Eleven svarade att han inte fick följa med på begravningen. Lärare D ansåg att detta var katastrof och att pappan helt glömt bort pojken som saknade sin mamma. Pojken i klassen hade ingen att prata med så lärare D tog på sig det ansvaret. Eleven pratade med henne när han undrade över något om mamman, döden eller något annat. Lärare D sa flera gånger hur viktigt det är att eleverna känner att de kan komma och prata, för det var det denna eleven behövde för det fanns ingen annan.

8.2.4.1 Likheter och skillnader

Det skiljer sig en del i pedagogernas efterarbete. Lärare A hade inte tänkt på det så mycket, det flöt ut mer och mer och tillslut nämndes det inte alls. Lärare A hade i början kontakt med hemmet, men även denna trappades ner. Lärare B däremot engagerade sig mycket i efterarbetet, pedagogen ansåg att det var en viktig del i processen. Eleverna fick lyssna på kyrkklockorna, besöka graven och samtalade mycket i klassrummet. Läraren hade även en kontinuerlig kontakt med hemmet under en längre tid. Även lärare C såg det som en viktig del, men närmade sig arbetet på ett annat sätt. Hon ville engagera eleverna genom att göra saker, men de hade hela tiden möjlighet att prata om det som hänt. För lärare D var det svårare att göra något efterarbete eftersom föräldern inte svarade på telefonsamtal och ville att allt skulle tystas ner. Pedagogen var dock noggrann att det pratades i klassrummet eftersom hon ansåg att eleven behövde diskutera det som hänt.

9. Diskussion

I detta avsnitt kommer en jämförelse mellan undersökningsresultatet, litteraturdelen och våra egna tankar och värderingar.

LPO94 framhåller att skolan ska främja förståelsen för andra människor samt att omsorgen om den enskildes välbefinnande ska utmärka verksamheten. För att kunna göra detta måste

man se till alla aspekter, elevernas välbefinnande gäller även i en krissituation. Om eleverna är väl förberedda för krissituation kan detta göra att de bearbetar det lättare. Undersökningen visar att förberedelsen på de berörda skolorna inte lagts i fokus. På sin höjd togs döden upp under Alla helgons dag, där de då diskuterade vad som händer när någon dör och eleverna fick ställa sina frågor. Några pedagoger gick även ut till en kyrkogård för att visa eleverna hur det såg ut samt diskutera vad som sker under en begravning. Samtliga intervjuade lärare ansåg att det var viktigt med samtal med eleverna. Detta skulle vara på elevernas villkor när de ville och när de kom med sina funderingar.

Gyllensvärd (1997) menar att ungdomar har en stor styrka att klara av krissituationer, förutsatt att de kan dela upplevelsen med människor de litar på. Tilliten kan dock inte byggas upp när det väl har hänt ett dödsfall, utan måste arbetas in långt innan så att det finns en grund för eleverna att falla tillbaka på. Inget barn eller vuxen reagerar på samma sätt när de upplevt sorg, därför kan det vara svårt att veta hur pedagogen ska agera. Men det finns vissa grundläggande reaktioner som följer ett visst mönster enligt Gyllensvärd (1997). Är pedagogen välförtrogen med dessa kan det vara lättare att hjälpa och förstå reaktionerna eleverna har.

På de skolor vi intervjuade pedagoger fanns det ingen som satt sig in i barns eller vuxnas reaktioner i kris. Detta kan få effekten av att pedagogen handlar fel eller inte vet hur den ska göra. Att sätta sig in i forskning och litteratur när dödsfallet redan har hänt är för sent. Pedagogen ska vara insatt i aktuell forskning kring döden och vara uppdaterad på hur man som pedagog kan arbeta med eleverna i deras sorgearbete när någon dör.

Dyregrov & Raundalen (1995) menar att vuxna har en benägenhet att underskatta barns upplevelser. De har ofta förstått, hört och sett mer än vad den vuxne tror. Det är därför viktigt som pedagog att prata på ett sätt de förstår, så de inte går runt och tolkar felaktigt. Barn har ofta svårt att förstå abstrakta föreställningar, ex mamma somnade in. Därför är det av stor vikt att tala klarspråk till eleverna och inte linda in det i fina ord och förklaringar. Det finns även barn som tar skulden på sig själva, det som hände var deras fel enligt dem. Även här har man som pedagog skyldighet att förklara på ett konkretsätt vad som egentligen hände och vilka faktorer som ledde till det. En intervjuad pedagog framhöll vikten av att låta eleverna själva fråga de funderingar de har till läraren. På detta sätt får eleven svar på de frågor de vill, ingen fråga är en dum fråga. Många gånger kan klassrummet vara det enda stället där de vågar ställa

sina frågor. Barn vill enligt Gyllensvärd (1997) skydda sina föräldrar om till exempel deras mormor eller morfar dött, därför vill de inte besvara föräldrarna med frågor kring dödsfallet.

Klassrummet är en neutral plats, om någon dött i koppling till hemmet har ofta läraren ingen personlig inkoppling i fallet vilket kan hjälpa pedagogen att svara på ett bra sätt utan att lägga in några värderingar. Pedagogen har ett stort ansvar att föra arbetet framåt och på ett bra sätt. Men att göra detta helt själv kan vara i det närmaste omöjligt. Ekvik (1993) menar att det kan vara bra att ta in professionellt stöd i klassrummet så som psykolog eller skolsköterska. All hjälp är bra att få men pedagogen får aldrig glömma att det är hans/hennes klass, experterna får inte ta över helt. Trots experternas erfarenheter och kunnande är det pedagogen som känner klassen bäst och vet vad den behöver.

Enligt undersökningen så var det inte så många som tog hjälp av någon utifrån, i de fallen de gjort det var det endast i form av lite extrastöd. I en klass var skolsköterskan inkopplad för att stödja läraren under samtal med eleverna, de visste även att de kunde gå till henne om de ville prata med någon utomstående. Vi tror att det är viktigt att pedagogen hela tiden har någon att arbeta med under en sorgebearbetning, dels för sin egen skull så att pedagogen aldrig står själv i alla svåra beslut, men även för elevernas skull så att de känner att det finns tid för dem också. Raundalen (1995) menar att pedagogen ska vara noga med att delge eleverna all den fakta de behöver. Om eleverna inte får fakta från pedagogen är det lätt att det sprids rykten och de lyssnar på sina klasskamrater eller föräldrar som kanske egentligen inte vet mer än eleven.

Samtliga av de intervjuade pedagogerna kommer från små samhällen där rykten färdas snabbt. Pedagog D vars förälder inte ville berätta om det för klassen eller för någon i närheten fick uppleva mycket ryktes spridning. Läraren fick då höra många versioner av det som skett men kunde bara dementera några eftersom hon själv inte visste helt vad som hänt. För pedagog C var det tvärtom, familjen var öppna med att berätta och detta bidrog till att det knappt blev några rykten och läraren hade lättare att delge och samtala med sin klass om händelsen. När eleverna fick diskutera och samtala om det hade de lättare för att bearbeta händelsen, de behövde aldrig fundera över vad som egentligen hänt utan kunde koncentrera sig på att gå vidare istället. Ekvik (1993) anser även att när det hänt något i klassen ska föräldrarna samlas så tidigt som möjligt. Detta även här för att sprida korrekt information och förhindra ryktesspridning. Om föräldrarna vet vad som hänt så kan även de rätta och förklara för sina

barn om de har några frågor kring dödsfallet. Intervjuerna visar att pedagogerna anser att det bör finnas en öppen dialog mellan föräldrarna och läraren. Detta för att på bästa sätt kunna hjälpa eleverna att förstå samt bearbeta händelsen. Ibland är inte dödsfallet direkt kopplat till resterande elever i klassen, det kan vara en elevs farmor/farfar. Men som pedagog måste man vara lyhörd för reaktioner, en klasskamrat kanske mist sin mormor/morfar nyligen och inte hunnit bearbeta sorgen. Då kan elevens känslor rivas upp på nytt.

I intervjun så har det visat sig att tre av fyra föräldrarna varit positiva till pedagogens inblandning i hemmet. De har ansett att läraren varit till stor hjälp och stöd. Raundalen & Dyregrov (1995) har gjort en undersökning av 46 föräldrar till elever som gått bort, där har det visat sig att samtliga föräldrar varit tacksamma för besök av läraren både innan och efter begravningen. Dock måste pedagogen vara lyhörd för hur föräldrarna vill ha det, liksom barn reagerar vuxna olika och vill att saker ska vara på deras sätt. En del föräldrar vill att det ska gå lugnt till väga utan några större anmärkningar medan andra föräldrar gärna pratar om det och vill ha mycket besök. Pedagogen måste ta hänsyn till föräldrarnas önskan och kan endast rekommendera hur föräldrarna ska ta sig an situationen, detta gäller framförallt i klassrummet. Ekvik (1993) menar att pedagogen ofta är den som träffat barnet mest, därigenom kan de bli ett stort stöd för föräldern samt ett bollplank där de kan diskutera hur de ska gå tillväga i sorgearbetet. För att kunna hjälpa föräldrarna och eleverna på bästa sätt är handlingsplanen en relevant del. I denna finns det telefon nummer till kyrkor, stödpersoner, skolans personal. Det finns även en guide hur pedagogen ska gå tillväga när det hänt ett dödsfall. Handlingsplanerna ser olika ut beroende på vilken skola eller kommun, men den grundläggande faktan och hur pedagogen ska göra finns med. På de skolor vi skickade ut enkäten fanns det en handlingsplan för respektive skola, samtliga pedagoger som varit med om ett dödsfall använde sig av det. Dock intervjuades en pedagog vars dödsfall skett innan skolan hunnit upprätta en handlingsplan. Alla de intervjuade lärarna ansåg sig ha mycket nytta av handlingsplanen och att det var skönt att ha något att falla tillbaka på när resten av omgivningen bestod av kaos. Hela tiden tas det upp att pedagogen kan kontakta prästen och kyrkan. Handlingsplanerna idag står det telefon nummer till dessa två. Det vi reagerade på är att idag har vi ett mångkulturellt samhälle och kan då inte alltid ringa den kristna prästen. Om ett barn med annan bakgrund och kultur dör eller en anhörig till den eleven fungerar det inte att använda sig endast av prästen och den svenska kyrkan. Om detta händer är det viktigt att man även är förberedd på detta och tar reda på hur deras tradition är och hur de vill ha det. Vi tycker att

nummer till olika samfund måste finnas i handlingsplanen. Det är en del i det som heter en lika skola för alla.

9.1 Metoddiskussion

Efter genomförd enkätundersökning och intervjuer har reflektioner gjorts om hur vida undersökningen gjorts på bästa sätt. Utlämnandet av enkäterna till skolorna skedde på olika sätt, men på alla skolor upprättades först en kontakt med rektorn. Bifogat med enkäten som sändes till rektorn skulle en presentation av vår undersökning samt vilka vi är finnas med. Detta eftersom vi inte träffar de berörda pedagogerna personligen och de får endast informationen i andra hand. Det finns även delar i enkäten som kunde ha utvecklats mer. I frågan om de hade varit med om något dödsfall i anslutning till deras klass, skulle det finnas alternativ eller en rad där de kunde skriva om det skett flera gånger eller på olika skolor. Det skulle även finnas en fråga kring vilken period det rör sig om, det skiljer sig mellan handlingsplanerna om dödsfallet skedde på till exempel 1970 eller 2000. Även frågan vem som avled kunde ha utvecklats med en tom rad där de utförligare kunde beskriva om det var något speciellt. Angående handlingsplaner, kunde en ytterligare fråga kring dess innehåll utförts. Där en kort information på hur utförlig handlingsplanen varit samt om den varit till någon hjälp.

Innan de individuella intervjuerna gjordes skickades frågorna ut till de berörda pedagogerna. Detta var i vissa fall hämmande för pedagogerna och de var under många tillfällen låsta vid frågorna de fått och svaren de skrivit innan. Här skulle med fördel pedagogerna få berätta fritt kring deras upplevelser och vi ställer följd frågor på det som pedagogerna svarade under intervjuens gång. För att få ut så mycket som möjligt av deras svar.

10. Slutsats

Efter genomförd undersökning kan slutsatsen dras att det är viktigt av att prata om döden i klassrummet. Samtliga pedagoger som berörts av döden i klassrummet påpekar vikten av samtal. De intervjuade lärarna menade att efterarbetet var en viktig del i arbetet som inte får glömmas bort. Endast några få av pedagogerna som svarade på enkäterna arbetade kring sorg i klassrummet, och då var det framförallt genom att läsa en bok om döden eller prata kort om det vid Alla helgons dag. Ingen av pedagogerna gjorde någon förberedelse med klassen så de var mer utrustade att handskas med eventuell sorg, utan tog det när det hände. På alla skolorna vi undersökte fanns det en handlingsplan kring krisarbete, 20 % av pedagogerna som svarat på enkäten samt varit med om något dödsbesked använde sig av den. Detta betyder att 80 % av pedagogerna i vår undersökning använder sig inte av handlingsplanen vid ett dödsfall.

Undersökningen visar att förberedelsen för dödsbesked bland arbetande pedagoger på de berörda skolorna inte är stor. De lägger ingen vikt på att förbereda eleverna eller sätta sig in i det arbetet ett dödsfall kan innebära.

11. Pedagogiska tips

Vi tycker det är viktigt att pedagogerna läser litteratur om döden och arbetet aktivt med eleverna i klassrummet. Det är viktigt att pedagogen är uppdaterad på hur man kan gå till väga när något dödsfall har inträffat. Vi anser också att det är inte bara pedagogen som ska läsa mycket litteratur utan skönlitteraturen bör tas in i klassrummet. Eleverna kan ha frågor som de inte vågar ställa och som behandlas i skönlitteraturen. Eleverna får sitta tysta ett slag och har då tid för att kunna bena upp sina egna tankar och känslor.

Tips: Ulf stark, *Min syster är en ängel*

ISBN: 9150100327

Är en bok som handlar om en pojke som aldrig träffat sin syster för hon kom till himlen innan han föddes men de känner varandra väldigt väl i alla fall. Hon är med honom överallt.

Ulf Nilsson, *Min Farfar och Lammen*

ISBN: 9197265535

Denna bok består av två delar. Den ena är Haralds berättelse om när han som nioåring miste sin farfar. Den andra beskriver med enkla ord vad som händer i samband med en begravning från det ögonblick någon dör, till dess att livet börjar återgå till det vanliga både för barn och vuxna.

Ulf Nilsson, *Adjö Herr Muffin*

ISBN: 9163822016

Herr Muffin tänker tillbaka på sitt liv. En gång var han ett ungt och starkt marsvin som kunde kånka och bära på gurkor men nu är han gammal, trött och grå. En onsdag får han plötsligt ont i magen och blir sjuk. En bra bok att använda när man ska förklara döden för barn både när det händer djur och människor

Ulf Nilsson, *Alla döda smådjur*

ISBN: 91-638-4668-3

En bilderbok om döden där barn letar efter döda smådjur att begrava. De gräver, skriver dikter och målar gravstenar. I början är det lite otäckt att hålla i döda möss men efterhand blir döden inte så skrämmande.

Astrid Lindgren, Bröderna lejonhjärta

ISBN: 91-29647436

Två bröder som dör och kommer till en annan värld, nämligen Nangijala. Där får de sedan Uppleva god och onda äventyr

Ida Gamborf Nielsen, Min Minnes bok

ISBN-10:91-7321-211-3

I boken finns frågor att skriva svar på, och svaren blir en hjälp att minnas. I boken finns det också plats för att rita bilder och klistra in foton på den som har dött. Om man arbetar med boken innebär detta att man arbetar med sina minnen - både glada och svåra - och sin sorg över den man saknar.

12. Sammanfattning

Syftet med uppsatsen är att vi vill undersöka hur pedagoger i klassrummet kan arbeta med elever i sorg när någon nära anhörig dör. Vi valde att inrikta oss på pedagoger i årskurs 1-3 eftersom vi ansåg att grunden kring arbetet med sorg måste läggas tidigt. I litteratur delen beskrivs barns olika reaktioner när de är med om något dödsfall, även pedagogen samt omgivningens roll i arbetet tas upp. Handlingsplaner berörs och en genomgång av vilken nytta den har i arbetet med sorg diskuteras. I resultat delen redovisas och analyseras resultatet av vår undersökning. De resultat vi fått fram från undersökningen jämförs med tidigare forskning i diskussionen. Det vi har kommit fram till med hjälp av vår undersökning är att majoriteten av pedagogerna inte arbetar med att förbereda elever för eventuell sorg situationer, trots att aktuell forskning pekar på att detta är en viktig del för att elever ska kunna bearbeta sorgen. Pedagogerna använder inte heller den handlingsplan som enligt kommunen ska finnas på varje skola. Vi har också lärt oss av denna undersökning vikten av samtal i klassrummet. För att elever ska kunna bearbeta och gå vidare med sorgarbetet så är det viktigt att de får utrymme att tala och ställa de frågor de undrar över. Pedagogerna måste ge eleverna tid och utrymme för att bearbeta sin sorg. De måste även ha en dialog med föräldrarna för om inte

den fungerar det inte med eleverna heller. När allt kommer till kritan och ställs på sin spets är det föräldrarna som har ansvar för sina barn.

13. Referensförteckning

Boge, P & Dige, J (2005) *Möta barn i sorg – handlingsplan för skola och förskola*
Kristianstads boktryckeri AB, Kristianstad

Denscombe, M (2000) *Forskningshandboken för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur

Dyregrov, A (1990) *Barn i sorg* Lund: Studentlitteratur

Dyregrov, A (1994) *Att ta avsked – ritualer som hjälper barnet genom sorgen*
Växjö: Grafiska punkten

Dyregrov, A & Raundalen, M (1995) *Sorg och omsorg* Lund: Studentlitteratur

Ekvik, S (1993) *Skolan och elever i sorg* Lund: Studentlitteratur

Gylleswärd, G (1997) *Stöd för barn i sorg* Borås: Centraltryckeriet

Harris, M (1996) *För alltid borta : hur barn påverkas av en förälders för tidiga död*
Stockholm: Cordia

Utbildningsdepartementet, (1998) *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet - LPO 94*. Stockholm: Fritzes förlag

www.hassleholmkommun.se

Enkätundersökning kring sorgearbete i klassrummet

1. Vilken skola arbetar ni på? _____

2. Kryssa för rätt alternativ. Kvinna Man

3. Hur länge har Ni arbetat som pedagog? _____

4. Har Ni varit med om något dödsfall i anslutning till er klass?
Kryssa för passande alternativ.
 Ja Nej

5. Om ja: Vem avled?
Kryssa för passande alternativ. (Flera kryss är möjliga)
 En elev i klassen En elev på skolan
 En pedagog på skolan Ett syskon till en elev
 En förälder till en elev Annan _____

6. Fick ni stöd från någon ex rektor, skolsköterska, kurator, kyrkan, Socialen?
Kryssa för passande alternativ.
 Ja Nej

7. Om ja: från vem? _____

8. Finns det en handlingsplan kring sorgearbete och krissituationer på Er skola?
Kryssa för passande alternativ.
 Ja Nej Vet ej

9. Har Ni använt er av handlingsplanen?
Kryssa i passande alternativ.
 Ja Nej

10. Har Ni arbetat med sorg i klassrummet?

Kryssa i passande alternativ.

- Ja Nej

11. I vilket sammanhang har Ni arbetat med sorg?

Kryssa i passande alternativ. (Mer än ett är möjligt)

- Temaarbete om sorg och förlust Läst en bok som tar upp ämnet sorg
 Varit på studiebesök, ex kyrkogård Annat _____

12. Skulle Ni kunna tänka er ställa upp på en individuell intervju?

Kryssa i passande alternativ.

- Ja Nej

13. Om ja: Vänligen skriv Ert namn och årskursen Ni arbetar i.

14. Har ni några råd eller tips på hur man kan stödja, hjälpa elever med sorg i skolan,
Vore vi tacksamma för dessa.

Tack för Er hjälp och medverkan!

Bilaga 2

Intervju frågor

1 Hur fick ni reda på dödsfallet?

2 Vad gjorde ni direkt efter det beskedet?

3 Hur gav ni resten av eleverna beskedet? Var den drabbade eleven med?

4 Har ni arbetet med döden innan klassen fick beskedet?

5 Hur gick ni vidare med arbetet både med klassen och eleven?

6 Hur länge arbetade ni med det?

Tillägg till sista intervjun:

Vad gjorde sjuksköterskan?

Varför använde du inte handlinsplanen?

Vilka böcker användes?